

Studiu de caz. Un tip de stereotipie în actul traducerii

Ana-Maria MINUȚ, Ion LIHACIU
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Abstract: The article is carefully focused on a strategy of translation constantly used by Ioan Piariu Molnar in the Romanian version of Claude François Xavier Millot's work, *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne*. It is about interpolation, which explains (by synonyms or paraphrases) the numerous neologisms introduced in the text.

Keywords: translation, strategy, interpolation, explanation, neologism.

1. Studiul de față are la bază o traducere din domeniul istoriei universale, realizată de Ioan Piariu Molnar și tipărită la începutul secolului al XIX-lea. Cu titlul complet *Istoria universală adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi, întocmită prin Signior Milot, membrum Academiei Frințești din Lion, Iară acum întâia dată tălmăcită în limba românească*, această traducere, semnată „Ioann Molnar de Millershaim, professor public în Academia Clujului și doctor de ochi în Marele Prințipăt al Ardealului” a apărut în 1800, la Buda, în „crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii”.

Extrem de respectat și de faimos printre contemporani grație în primul rând unei exemplare cariere medicale, Ioan Piariu Molnar (1749-1815) se înscrie, totodată, în seria de intelectuali ardeleni implicați, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în modernizarea, după model occidental, a societății românești. Epoca 1780-1830, de intense și numeroase transformări, este marcată și de o nouă atitudine față de limbă, care a antrenat importante transformări ale acesteia; constatarea posibilităților de expresie mai reduse ale românei în comparație cu idiomurile occidentale a generat o activitate intensă de cultivare a limbii, fiind unanim acceptată ideea aducerii românei la nivelul limbilor de mare cultură [Oprea, Nagy, 2002: 64].

„Atitudinea pragmatică” [Niculescu, 1978: 59] a cărturarilor ardeleni, pe deplin adaptată la solicitările politice, sociale, culturale ale timpului se concretizează, pe de o parte, în elaborarea de gramatici și dicționare, care aveau rolul de a face din româna literară un instrument de comunicare perfecționat, unitar din punct de vedere fonetic și gramatical și cu un lexic corespunzător, capabil să răspundă la cerințele științei și culturii moderne; pe de altă parte, ilumiștii ardeleni au meritul fundamental de a fi inițiat acțiuni organizate de difuzare, prin lucrările lor teoretice și practice, traduceri și originale

(din domeniul istoriei, filozofiei, retoricii, teologiei, matematicii, medicinei, geografiei, fizicii, chimiei, agronomiei, științelor naturale), a științei și culturii Occidentului latin, a cărui superioritate era afirmată deschis în toate scrierile epocii.

În limitele acestui crez se înscrie și Ioan Piuariu Molnar, autor al unei gramatici, *Deutsch-Walachische Sprachlehre* (Viena, 1788, Sibiu, 1810, Sibiu, 1823), al unui dicționar (*Wörterbüchlein deutsch und wallachisches*, Sibiu, 1822), al „primei cărți cu caracter agronomic” [Ursu, 1962: 39], *Economia stupilor*, tipărită la Viena în 1785 (ediția a doua a apărut la Sibiu în 1808) și editor al unei retorici, *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări. Acum întâi izvodită pe limba românească. Împodobită și întemeiată cu pildele vechilor filosofi și dascăli bisericești*, [Buda, 1798]¹. Ca traducător, Piuariu Molnar a ales, din domeniul istoriei universale, lucrarea de popularizare aparținând francezului Claude François Xavier Millot (1726-1785), *Eléments d'histoire générale ancienne et moderne*, apărută în nouă volume la Paris, între 1772 și 1783. Traducerea românească este una parțială; autorul ei oprindu-se doar la primul volum, care cuprinde istoria popoarelor vechi: *egiptenii, binezii, assirienii, babilonenii, fenicienii, ovreii, medii, perșii, indienii, sfitetele, félitele și grecii*.

După cum a demonstrat Livia Grămadă într-un studiu publicat în 1960, istoria lui Millot a avut o circulație intensă în epocă, inclusiv în Transilvania, unde a ajuns cunoscută, mai întâi, prin intermediul traducerilor în germană și în maghiară. Traducerea germană *Universalhistorie alter, mittler und neuer Zeiten. Aus dem Französischen. Mit Zusätzen und Berichtungen*² von Wilhelm Ernst Christiani, apărută la Leipzig, 1777-1788, a cunoscut mai multe reeditări; versiunea maghiară, *A világnak közönséges történetei*, conținând două volume (de la egipteni până la romani) a fost realizată de Verseghe Ferencz, în intervalul 1790-1791 [Grămadă, 1960: 165-166]. Confruntând versiunea lui Molnar cu originalul francez și cu traducerile în germană, respectiv în maghiară, cercetătoarea a ajuns la concluzia că traducătorul român a lucrat în primul rând cu textul german, „în același timp însă are sub ochi și originalul” [ibidem, 168], dependența traducerii românești de cea germană fiind susținută cu argumente care țin atât de formă (de exemplu, așezarea sumarului capitolelor la începutul volumului și nu la sfârșit, cum procedase Millot), cât și de conținut (este vorba de aspecte care țin de nivelul lexical al textului și de cel sintactic).

2. Studiul nostru are ca punct de plecare următoarea precizare a lui Molnar, din *Cuvântare înainte*: „La așezarea acestei istorii am împrumutat și cuvinte de la maica noastră limba latinească, că în unele părți și ținuturi sînt lăcuitorii deprinși cu ele, iară pe alte locuri nu sînt obicinuite; pentru acélea le-am tîlcuit cu cuvinte de obște înțelegătoare ca să respunză folosului și binelui preste-tot mai cu sporiu”.

Urmărind concret mijloacele la care recurge Molnar pentru „a tîlcui” neologismele împrumutate prin „cuvinte de obște înțelegătoare”, cu scopul de a face textul mai transparent, am putut constata, după ce am făcut și comparația cu versiunile în germană, respectiv franceză ale istoriei lui Millot, că interpolarea, adică acțiunea de „a introduce, a intercala într-un text cuvinte sau fraze care nu aparțin originalului, pentru a-l

¹ Pentru ideea că Ioan Molnar nu este autorul sau traducătorul *Retoricii* apărute în 1798, vezi URSU, 2002: 332-346, unde se arată că Molnar este numai editorul textului respective.

² Textul german, considerabil îmbogățit față de original, cuprinde 15 volume.

explica, a-l completa etc.” [DEX, s.v. *interpola*] se constituie într-o veritabilă strategie stereotipă de traducere, cu rol explicativ. Obiectivul nostru a constat în identificarea interpolărilor introduse consecvent de Molnar în versiunea românească, dat fiind faptul că acestea au un rol foarte important atât în actul propriu-zis al traducerii (prin conținutul lor), cât și pentru evoluția limbii române.

Studiul are un caracter preponderent aplicativ, principala metodă de cercetare și de prezentare a materialului fiind cea comparativă. Identificarea elementelor interpolate contribuie, implicit, și la identificarea exactă a pasajelor în care traducătorul s-a folosit fie de textul francez, fie de cel german (în funcție de neologismul explicat, dar și de maniera în care este oferită explicația). De asemenea, comparația amănunțită a versiunii românești cu cele două texte-sursă (german și francez) permite înțelegerea opțiunilor traducătorului în condițiile în care acesta, așa cum arată E. Coșeriu în studiile sale de traductologie, după ce a parcurs prima fază a traducerii, cea semasiologică (faza de înțelegere a ceea ce desemnează textul original) s-a aflat, în faza următoare, cea onomasiologică, în situația de a găsi în limba de sursă semnificații care să redea întocmai desemnările identificate în textul original; altfel spus, dacă în faza semasiologică traducătorul interpretează textul prin înțelegerea acestuia, în schimb, în etapa onomasiologică, traducătorul produce textul, cu precizarea că acesta are un conținut deja stabilit [Coșeriu, 1985: 223]. Transpunerea directă de la semnificațiile limbii-sursă către semnificațiile limbii-țintă nu este posibilă, drumul trecând în mod necesar prin desemnatul extralingvistic. Traducerea este considerată, din acest motiv, *Entsprachlichung* „des-compunere prin limbaj”, urmată de *Versprachlichung* „re-compunere prin limbaj” [Coșeriu, 2009: 131]. Aderind la punctul de vedere exprimat de Coșeriu, considerăm mai puțin importantă abordarea interpolărilor din perspectiva modificărilor cantitative față de original, care duc la o „pierdere a literalismului” [Barr, 1979: 303]; în condițiile în care cele mai numeroase interpolări din textul lui Molnar au rolul de a „tălmăci” cuvintele străine preluate, considerăm mai importantă relevarea rolului lor de a exprima aceeași desemnare și același sens cu ajutorul altor semnificații [Coșeriu, 2009: 314-315].

3. Date fiind, pe de o parte, natura textului tradus și, pe de altă parte, posibilitățile reduse de expresie ale limbii române, Ioan Piuariu Molnar recurge extrem de frecvent la interpolări care, ca și notele în traducere, au, cel mai frecvent, menirea „să corecteze discrepanțele lingvistice și culturale” [Nida, 1964: 138].

Interpolarea, tehnică prin care traducătorul extinde textul-sursă, vizează elemente de limbă, cultură, civilizație, considerate ca fiind necunoscute cititorului. Această strategie are un caracter predominant explicativ, interpolarea constând în explicarea (printr-un termen sinonim, care oferă o variantă secundară de transpunere sau printr-o sintagmă) a unei unități de traducere.

Notăm și faptul că, de câteva ori, elemente de istorie sau cultură considerate necunoscute sînt deja explicate în textul francez și în cel german, Molnar preluînd, în astfel de situații, explicațiile respective:

„Un norod ca acesta au fost fenițienii carii să numesc cananite în Scriptură, *adevă*
negofitori” (p. 105/69^a)

„Tels furent les Phéniciens, appelés Chananéens dans l'écriture, *c'est-à-dire, marchands*”. (p. 149)

„Solch ein Volk waren die Phönicier, die in der Schrift Cananiter, *das ist: Kaufleute, genannt werden*” (p. 77).

4. Secvențele intercalate de traducător sînt introduse prin adverbul explicativ *adecă* urmat sau nu de două puncte, respectiv prin conjuncția coordonatoare disjunctivă *sau*.

În prezentarea de mai jos indicăm și contextele corespunzătoare din textul francez, respectiv german, pentru a putea observa, prin comparație, secvența intercalată de traducătorul român.

4.1. Interpolări introduse prin adverbul *adecă* prin care se explică o unitate de traducere din textul francez:

- *marină* (fr. *marine*, față de germ. *Seewesen*)

„El grijaște marina *adecă războiul de pre mare*”. (p. XXIII/12^r)

„Il s'attache à la marine”. (p. 454)

„Er sorgt für das Seewesen”. (p. 31).

În alt context, și versiunea germană conține neologismul *die Marine*:

„Era de lipsă ca finanțele și marina, *adecă oastea de pre mare* iară să să așeze în starea lor”. (p. 377/165^v)

„Il fallut rétablir les finances & la marine”. (p. 402)

„Es war nöthig, daß man die Finanzen, und die Marine wiederherzustellen suchte”. (p. 259).

- *poligamie* (fr. *polygamie*, față de germ. *Vielweiberey*)

„Poligamia, *adecă însurarea cu mai multe fâmei*, era slobodă tuturor, numai preoților nu”. (p. 30/31^v)

„La polygamie étoit permise, excepté aux prêtres”. (p. 78)

„Die Vielweiberey war, die Geistlichen ausgenommen, jedermann erlaubt”. (p. 23).

Alteori, și în textul german se întrebuintează termenul *Poligamie* (în loc de *Vielweiberey*):

„Încă să aruncă înainte persilor că poligamia, *adecă: avêrea a mai multor muieri și împreunarea cu alte țitoare* nu numai ar fi fost obicinuită mai presus”. (p. 163/98^r)

„On leur reproche, non-seulement la polygamie & le concubinage portés au plus grand excès”. (p. 202)

„Man wirft ihnen vor, daß bey ihnen Poligamie und Concubinat nicht nur bis aufs äusserste getrieben ward”. (p. 118).

- *superstiție* (fr. *superstition*, față de germ. *Aberglauben*)

„Supérstiția, *adecă: credința deșartă*, dacă prinde o dată rădăcină, ia răsare și să ivêște cu mii de chipuri necuvioase”. (p. 42/37^v)

„Quand la superstition est enracinée parmi les hommes, elle se montre et se reproduit sous mille formes hideuses”. (p. 90)

„Wenn der Aberglauben einmal unter den Menschen Wurzel geschlagen hat, so zeigt und erhält sich unter tausend scheuslichen Gestalten”. (p. 31).

- *atac* (fr. *attaque*, față de germ. *Angriff*)

„Nu era pomenire de șanțuri nici de atacuri, *adecă: de încêperi întii spre războiu*, nici de urcarea pre ziduri cu scări” (p. 209/121^r)

„On ne voit point de circonvallation, ni d'attaques, ni d'escalade” (p. 245)

„Man hörte nichts von Verschanzungen, noch Angriffen, noch Sturmleitern”. (p. 156).

- *ambição* (fr. *ambition*, față de germ. *Ehrgeiz*)

„Afară de ambiția ta, *adecă: de lăcomia spre cinste*, ești tu cel mai bun al athinenilor”. (p. 266/150^r)

„A votre ambition près, lui disoit-il, vous êtes le meilleur des Athéniens”. (p. 296)

„Deinen Ehrgeiz ausgenommen, bist du der Beste der Athenienser”. (p. 191).

- *emulație* (fr. *émulation*, față de germ. *Nacheiferung*)

„Emulăția, *adecă: rîvna spre întrecere* n-au ajutat norocului grecilor mai puțin decît virtutea sau înțelepția”. (p. 315/174^v)

„L'émulation n'avoit pas moins contribué que la vertu aux succès des Grecs”. (p. 341-342)

„Die Nacheiferung hatte nicht weniger als die Tugend zu dem Unglück der Griechen das ihrige beygetragen”. (p. 220).

- *a renunța* (fr. *renoncer*, față de germ. *entsagen*)

„[...] iară Spárta avea moderație destulă sau înțelepciune să o renunție, *adecă să puie comanda jos*”. (p. 327/180^v)

„[...] & Sparte eut assez de modération ou de prudence pour y renoncer”. (p. 353)

„[...] und Sparta hatte Mäßigung oder Klugheit genug, demselben zu entsagen”. (p. 229).

- *abuș* (fr. *abus*, față de germ. *Mißbrauch*)

„[...] mai mult sta el împotrivă abuzurilor, *adecă întrebuințării rèle* celor democraticești”. (p. 340/187^r)

„[...] il se déclara toujours contre les abus de la démocratie”. (p. 367)

„[...] eiferte er vielmehr allezeit wider die Mißbräuche der Demokratie”. (p. 236).

- *amnestie* (fr. *amnistie*, față de germ. *Vergebungsacte*)

„El pentru aceia aduce la mijloc o amnestie învățătoare, *adecă o iertare de tot* prin a cărăi putere toate ce au fost greșit să să uite de tot”. (p. 394/174^r)

„Il proposa un acte célèbre d'amnistie, par lequel fut aboli le souvenir du passé”. (p. 419)

„Er brachte daher eine berühmte Vergebungsacte in Vorschlag, kraft deren alles Geschehene sollte als vergessen angesehen werden”. (p. 270).

- *Estím* (fr. *estime*, față de germ. *Hochachtung*)

„Mărirea, talenturile îi hărăzește lui Estím, *adecă cinstire* înaintea craiului Mnémon”. (p. 426/191^r)

„Sa gloire, ses talens, lui procurent l'estime d'Artaxerxès Mnémon”. (p. 20 [partea a II-a])

„Sein Ruhm und seine Talente setzten ihn bey dem Artaxerxes Mnemon in Hochachtung”. [...] (p. 291).

4.2. Interpolări introduse prin adverbul *adecă* prin care se explică o unitate de traducere care există atât în textul francez, cât și în cel german:

- *président* (fr. *président*, germ. *Präsident*)

„Présidentul *adecă: șezătorul înainte* atingea cu o figură care închipuia dreptatea pre acela, pre carele îl cunoștea, că are drept și nime nu să îndoia, ci credea că hotărîrea s-au făcut însuși prin adevăr”. (p. 29/31^r)

„Le président touchoit avec une figure de la Vérité celui dont le droit étoit reconnu”. (p. 77)

„Der Präsident nämlich berührte mit einer Figur, welche die Wahrheit vorstellte, denjenigen, von welchem man erkannte, daß er Recht hatte, und niemand zweifelte, daß der Ausspruch von der Wahrheit selbst geschehen sey”. (p. 22).

- *mumie* (fr. *momie*, germ. *Mumie*)

„Mumiile lor, *adecă: acéle trupuri balzámite* zac și acum îmbulzite în stînciuri de pietri scobite și în peșteri, stînd putrejunii împotivă”. (p. 57/45^r)

„Leurs momies durent toujours. Des grottes taillées dans le roc en font remplies”. (p. 104)

„Ihre Mumien, womit ganze im Felsen ausgehauene Grotten ausgefüllt sind, trotzten der Verwesung”. (p. 40).

- *lux* (fr. *luxe*, germ. *Luxus*)

„[...] dară lîngă meșteșuguri să însoțisă și luxul, *adecă: dezmiardarea* și răsfațul poftelor cu toată biruitoarea lor putere”; (p. 99/66^r)

„Les arts florissoient de temps immémorial en Assyrie & à Babylone. Le luxe, la mollesse & la débauche y régnoient également”. (p. 144)

„[...] die Künste [...], aber zugleich mit denselben bewiesen auch der Luxus, die Weichlichkeit und ausschweifende Wohlüste ihre herrschende Gewalt”; (p. 72).

- *mină* (fr. *mine*, germ. *Miene*)

„Pre fieștecare dintre helote, cel ce să însemna mai ales prin statura sau prin minele lui, *adecă: prin mișcările feței cei plăcute*, preste ceialaltți, îl omora ca pre un vrășmaș al națiunii”. (p. 242/138^r)

„On faisoit mourir tout Hélotte, distingué par sa taille ou par sa mine, comme un ennemi de la nation”. (p. 276)

„Jeder Helote, der sich durch seine Statur oder durch seine Miene von andern auszeichnete, ward als ein Feind der Nation hingerichtet”. (p. 177).

- *usurpator* (fr. *usurpateur*, germ. *Usurpateur*)

„Odiñoară lasă usurpatorul *adecă stăpînitorul nedrept* Pisistrát să întrêbe pre Solón ce-l face așa îndrăzneț?” (p. 266/150^r)

„Un jour que l’usurpateur lui envoya demander, ce qui lui inspiroit tant d’audace, il répondit hardiment, ma vicillesse”. (p. 297)

„Einst ließ der Usurpateur ihn befragen, was ihn so kühn mache?” (p. 191).

- *cabală* (fr. *cabale*, germ. *Cabale*)

„[...] au voit el prin aceasta a da neodihnelor lor o îndreptare întăritătoare și să cerce cabalurile, *adecă viclenele cugetări* ale lor să le oprească”. (p. 338/186^r)

„[...] pour fixer leur inquiétude & prévenir les effets de leurs cabales”. (p. 365)

„[...] er mochte dadurch, ihren Unruhen eine veste Richtung zu geben, und ihren Cabalen zuvorzukommen, suchen”. (p. 235).

4.3. Mai rar, secvența explicativă vizează un termen preluat din textul german:

- *matros* (fr. *matelot*, germ. *Matrose*)

„Lisándru dobîndisă de la acesta o sumă mare de bani ca să înmulțească leafa matrosilor, *adecă a slujitorilor de corăbii*”. (p. 383/168^r)

„Il en obtint des sommes, pour augmenter la paye des matelots”. (p. 407)

„Er [Lysander] erhielt von ihm ansehnliche Geldsummen, um den Matrosen den Sold zu vermehren”. (p.263).

4.4. Interpolări introduse prin conjuncția disjunctivă *sau* prin care se explică o unitate de traducere din textul francez:

- *cauză* (fr. *cause*, germ. *Ursache*)

„Cauzele *sau pricinile* și lucrările despre deundările și vărsările Nîlului”. (p. VII/4^r)

„Causes & effets des débordemens du Nil”. (p. 433)

„Ursachen und Wirkungen von den Ergießungen des Nils”. (p. 20).

- *emulație* (fr. *émulation*, germ. *Nacheiferung*)
 - „Adevărata starea politică nu împiedică emulația *sau silința*”; (p. 35/34^r)
 - „La vraie politique ne captive pas l'émulation”. (p. 83)
 - „Die wahre Staatskunst legt der Nacheiferung keine Fesseln an”. (p. 26).
- *constituție* (fr. *constitution*, germ. *Staatsverfassung*)
 - „[...] care dau constituției *sau pravilii* întărirea și puterea ei”. (p. 81/57^r)
 - „[...] qui cimentent la constitution de l'état”. (p. 125)
 - „[...] welche eigentlich der ganzen Staatsverfassung ihre Vestigkeit geben”. (p. 58).
- *jaluzie* (fr. *jalousie*, germ. *Eifersucht*)
 - „O jaluzie sau *prepunere pizmătareță* ca aceasta iaste între negoțitori foarte firească”. (p. 109/71^r)
 - „[...] jalousie naturelle aux négocians”. (p. 153)
 - „Eine Eifersucht, die zwar den handelnden sehr natürlich [...] ist”. (p. 80).
- *opinie* (fr. *opinion*, germ. *Meynung*)
 - „[...] opiniile *sau cugetările* cèle theologicești ale patriei lui”. (p. 116/74^v)
 - „[...] les opinions théologiques de son pays”. (p. 159)
 - „[...] die theologischen Meynungen seines Vaterlandes [...]”. (p. 84).
- *enigmă* (fr. *énigme*, germ. *Rätsel*)
 - „Un domn din oastea crăiască așa au talmăcit această enigmă *sau găcitură*”. (p. 145/88^v)
 - „Un seigneur de l'armée expliqua ainsi l'énigme”. (p. 186)
 - „Ein Herr in der königlichen Armee erklärte dies Rätsel [...]”. (p. 107).
- *amor* (fr. *amour*, germ. *Liebe*)
 - „Virtutea prin carea să însemna persii cu laudă era amorul *sau dragostea* cătră adevăr”. (p. 162/97^v)
 - „Une vertu caractérisoit les Perses, l'amour de la vérité”. (p. 201)
 - „Diejenige Tugend, dadurch sich die Perser besonders auszeichneten, war ihre Liebe zur Wahrheit”. (p. 118).
- *modelă* (fr. *modèle*, germ. *Muster*)
 - „Cu toate însășiile lui cèle iroicești tot era Țirus, ca Alexândru o modelă *sau pildă* primejdioasă pentru prințipi”. (p. 165/99^r)
 - „Cyrus fut donc, comme Alexandre, avec des qualités héroïques, un dangereux modèle pour les princes”. (p. 204)

„Mit allen seinen heroischen Eigenschaften war demnach Cyrus, wie Alexander, ein gefährliches Muster für Fürsten”. (p. 120).

- *proporție* (fr. *proportion*, germ. *Maaßgebung*)

„[...] nu au știut cinsti pre preoții după proporția *sau măsura* folosințelor care aducea ei statului”. (p. 172/102^v)

„[...] ni honorer le sacerdoce à proportion des avantages qu'il procure”. (p. 210)

„[...] nicht das Priersterthum nach Maaßgebung des Vortheils, den es dem Staat verschaffte zu ehren wußte, [...]”. (p. 124-125).

- *moment* (fr. *moment*, germ. *Augenblick*)

„[...] să arătară înarmați tocma întru acel moment sau clipeală”. (p. 225/129e)

„[...] se montrèrent sous les armes au moment de l'exécution”. (p. 260)

„[...] zeigten sich in dem Augenblick [...] in den Waffen”; (p. 166).

- *ocazie* (fr. *occasion*, germ. *Gelegenheit*)

„O pricire, carea învrăjbișă pre amîndoi fii lui Códrus, au dat ocazie *sau prilej* să să strice vrednicia crăiască” (p. 250/142e)

„Un différend, survenu entre les deux fils de Codrus, fournit l'occasion d'abolir la royauté”. (p. 283)

„Ein Streit der die beyden Söhne des Codrus entzweyete, gab Gelegenheit zur Abschaffung der königlichen Würde”. (p. 181).

- *noblă* (fr. *noble*, germ. *edle*)

„Pofta cea noblă *sau evghenisitoare* a crêște el în pricêpere l-au povățuit pînă la groapă”. (p. 267/150^v)

„La noble passion de s'instruire l'accompagna jusqu'au tombeau”. (p. 297)

„Die edle Begierde an Einsichten zu wachsen, begleitete ihn bis zum Grabe”. (p. 191).

- *rival* (fr. *rival*, germ. *Nebenbuhler*)

„[...] după cinci ani l-au chemat iară îndărăpt și rivalul lui *sau protivnicul* Pericles însuș au dat sfatul înainte să-l cheme îndărăpt”. (p. 338/186e)

„Il fut rappelé après cinq ans; Périclès, son rival, proposa lui-même le décret”. (p. 365)

„Er ward nach fünf Jahren zurückberufen, und sein Nebenbuhler Pericles, brachte selbst die Berufungsacte in Vorschlag”. (p. 234).

- *ambitioz* (fr. *ambitieux*, germ. *Ehrfüchtigen*)

„El împreună cu taléntumuri mari toate nelegiuirile unui ambitioz *sau lacom spre cinst*”; (p. 409/181^v)

„Il joignoit à de grands talens tous les vices d'un ambitieux”. (p. 4 [partea a II-a])
 „Er verband mit großen Talenten alle Laster eines Ehrfächtigen”; (p. 280).

- *modestie* (fr. *modestie*, germ. *Bescheidenheit*)

„La întoarcerea lui îndărăpt să osibeia el numai prin modestia *sau* *partea cea blîndă*, prin înfrinare”. (p. 411/183^v)

„De retour à Sparte, il ne se distingue que par sa modestie, sa frugalité”. (p. 6 [partea a II-a])

„Bey seiner Rückkunft nach Sparta machte er sich blos durch Bescheidenheit, durch Eingelegenheit”. (p. 281).

4.5. Interpolări introduse prin conjuncția disjunctivă *sau* prin care se explică o unitate de traducere care există atît în textul francez, cît și în cel german:

- *obelisc* (fr. *obélisque*, germ. *Obelisk*)

„Obeliscurile sau *stîlpii cei scobiți*”. (p. X/5^v)

„Obélisques”. (p. 436)

„Die Obelisken”. (p. 22).

- *cabală* (fr. *cabale*, germ. *Cabale*)

„El întrebuițază lucrarea pămîntului spre împedecarea cabalelor *sau a viclenirilor*”. (p. XXI/11^s)

„Il se sert de l'agriculture, pour empêcher les cabales”. (p. 452)

„Er gebraucht den Ackerbau zur Verhinderung der Cabalen”. (p. 30).

- *religie* (fr. *religion*, germ. *Religion*)

„Relighia *sau credința* și năravurile eghiptênilor” (p. 37/35^t)

„Religion et moeurs des Egyptiens” (p. 85)

„Religion und Sitten der Egypter” (p. 27).

- *moral* (fr. *morale*, germ. *Moral*)

„[...] a căroră moral *sau năravuri bune*, a căroră formă a ocîrmuirii de mai multă defăimare decît laudă sînt vrédnice”. (p. 78/55^v)

„[...] dont la morale & le gouvernement sont plus dignes de blâme que de louanges”. (p. 123)

„[...] deren Moral und Regierungsform mehr Tadel als Lob verdienen”. (p. 56).

- *misionar* (fr. *missionnaire*, germ. *Missionair*)

„Scriitorii cei mai ageri la minte tocma așa socotesc și acum, lîngă toate minunatele laude care aduc mulți misionari *sau trimiși propovednici* în Hîna”. (p. 78/55^v)

„Des écrivains judicieux pensent de même aujourd'hui, malgré les éloges magnifiques prodigués aux Chinois par plusieurs missionnaires”. (p. 123)

„Scharfsinnige Schriftsteller urtheilen heut zu Tage eben so der prächtigen Lobeserhebungen ohngeachtet, die viele Missionairs zum Ruhme der Chineser verschwendet haben”. (p. 56).

- *tribunal* (fr. *tribunal*, germ. *Tribunal*)

„Spre măritarea fiicelor și spre pedepsirea stricătorilor de căsătorie avea ei un tribunal *sau divan* rînduit”. (p. 103/68^r)

„Ils avoient un tribunal établi pour marier les filles & pour punir les adultères”. (p. 147)

„Zur Verheyrathung junger Mädchen, und zur Bestrafung der Ehebrecher, hatten sie ein eigenes Tribunal aufgerichtet”. (p. 74).

- *comentator* (fr. *commentateur*, germ. *Commentator*)

„[...] de vom crede lui Eustáhie comentatorul *sau tîlcuitorul* cel vestit al lui Omír”. (p. 202/117^v)

„[...] à en croire Eustathe, célèbre commentateur d'Homère”. (p. 238)

„Wenn man indessen dem Eustathius, diesem berühmten Commentator des Homers, glauben darf, [...]”. (p. 150).

4.6. Interpolări introduse prin conjuncția disjunctivă *sau* prin care se explică o unitate de traducere din textul german:

- *altan* (fr. *plate-forme*, germ. *Altan*)

„Un altan *sau pridvor* iaste ca la 16 urme despre toate laturile împrejur și îi face vîrful”. (p. 54/43^v)

„Une plate-forme d'environ seize pieds, de chaque côté, termine le sommet”. (p. 102)

„Ein Altan, von etwa 16 Fuß auf jeder Seite, machet die Spitze derselben aus”. (p. 38).

- *grad* (fr. *degré*, germ. *Grad*)

„Ei cunoștea zodia și s-au fost împărțit în 12 sêmne; pre fieștecare semn l-au împărțit în 30 de graduri *sau trépte*”. (p. 63/48^r)

„Ils connoissoient le Zodiaque; ils l'avoient divisé en douze signes de trente degrés”. (p. 109)

„Sie kannten den Thierkreys und hatten ihn in 12 Zeichen jedes zu 30 Graden abgetheilt; [...]”. (p. 43).

- *manifest* (fr. *décret*, germ. *Manifest*)

„[...] lăasă Temistócles să omoare pre tîlmăcitorul carele au întors manifestul *sau fermanul* craiului persilor”. (p. 297/165^v)

„Témistocle [...] fit mourir l'interprète qui avoit traduit le décret du roi de Perse”.
(p. 325-326)

„[...] ließ Themistocles den Dollmetscher hinrichten, der das Manifest des persischen Königes übersetzt hatte”. (p. 209).

5. Pentru a explica, în secvența interpolată, neologismele latino-romanice, Molnar se folosește adesea de termenii din textul german:

- *gouvernement* este explicat ca *forma ocîrmuirii* (în germană: *Regierungsform*):

„Gouvernementul *sau forma ocîrmuirii*, darea-legii și năravurile spartanilor”. (p. 222/127^v)

„Gouvernement, législation & moeurs de Sparte”. (p. 258)

„Regierungsform, Gesetzgebung und Sitten der Spartaner”. (p. 164);

- *Eclîpsis* este explicat prin *întunecare a lunii* (în germană: *Mondfinsterniß*)

„Dară un Eclîpsis *sau o întunecare a lunii* au stricat proiectul ghegeneralilor de tot”.
(p. 373/163^v)

„Mais une éclipse de lune déconcerta le projet des généraux”. (p. 400)

„Aber eine Mondfinsterniß zernichtete das Vorhaben der Feldherrn”. (p. 257) etc.

6. Versiunea românească a *Istoriei* lui Millot reflectă o trăsătură considerată specifică lexicului literar din intervalul 1780-1830 și anume interferența și concurența unor elemente lexicale din turcă, neogreacă, germană și maghiară cu neologisme latino-romanice și nonromanice din limbile moderne occidentale [Moroianu, 2009: 177]. Acest aspect poate fi urmărit grație interpolărilor de tip sinonimic din text, dar și la nivelul unor sufixe: „*libertatea* adecă *Elefteria*” (p. 260/147^v), „*Pofta cea noblă* sau *evghenisitoare* a crêste el în pricêpere l-au povățuit pînă la groapă”. (p. 267/150^v), „[...] lăsașă *Temistocles* să omoare pre talmăcitorii carele au întors *manifestul* sau *fermanul* craiului persilor”. (p. 297/165^v), „purta capul lor acoperit cu *o cialmă* sau *un turban*” (p. 138/85^v), „ei *reprezentăluiesc* sau pun înainte pre persi ca pre niște idololătrii” (p. 166/99^v) etc.

Compararea versiunii românești cu cele două texte-sursă utilizate clarifică profunzimea intervențiilor efectuate constant în procesul de traducere și permite înțelegerea strategiilor de lucru ale traducătorului. Preocupat, ca și ceilalți intelectuali ai vremii, de modernizarea lexicului românesc după modelul culturii europene occidentale, Ioan Piuariu Molnar inserează în textul său un număr considerabil de interpolări, cu ajutorul cărora explică – prin sinonime sau parafraze –, pentru a lărgi spațiul de cunoaștere al receptorului, termenii culți împrumutați. Din acest motiv, apelul substanțial la tehnica interpolării nu trebuie interpretat ca semn al unei atitudini marcat inovatoare în actul de traducere; este vorba, în fapt, de o modalitate stereotipă, asumată și de alți cărturari din epocă (în special de Petru Maior), de a atenua și uniformiza astfel anumite diferențe lingvistice și culturale și de a înscrie limba română, progresiv, în direcția amplificării vocabularului intelectual și, implicit, a modernizării sale.

BIBLIOGRAFIE

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, 2012. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Barr, James, 1979. *The Typology of Literalism in ancient biblical translations*, în seria *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften* in Göttingen aus dem Jahre 1979, Philologisch-Historische Klasse, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Coseriu, Eugenio, 1985. *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în volumul *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coșeriu, Eugeniu, 2009. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, traducere de Eugenia Bojoga, Dumitru Irimia, Eugen Munteanu, Nicolae Saramandu et alii, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Grămadă, Livia, 1960. *Istoria lui Millot în talmăcirea lui Ioan Pinariu-Molnar*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series IV, Fasciculus 2, Philologia, p. 161-174.
- Moroianu, Cristian, 2009. *Etapele evoluției vocabularului literar românesc în epoca modernă*, în volumul *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*, editori: Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail, București, Editura Universității din București, p. 175-194.
- Niculescu, Alexandru, 1978. *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Nida, Eugene A., 1964. *Toward a Science of Translating, With special Reference to Principles and procedures involved in Bible Translating*, Leiden, E.J. Brik.
- Oprea, Ioan, Nagy, Rodica, 2002. *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Suceava, Editura Universității Suceava.
- Ursu, N.A., 1962. *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Ursu, N.A., 2002. *Originalul grecesc al „Retoricii” publicate de Ioan Molnar*, în volumul *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica.

NOTĂ: Prezentul articol a fost elaborat în cadrul proiectului *Începuturile modernizării culturii române și racordarea ei la Occident prin traduceri* (PN-II-ID-PCE-2011-3-0722).